

ZAMONBOBO MANZILGOHINI DAVRLASHTIRISH MASALASI VA UNING O'RGANILISHI**Ochilova Marjona**

BuxDU, Arxeologiya va Buxoro tarixi kafedrası magistranti

Elova Dilnoza Davlatovna

Ilmiy rahbar, BuxDU, Arxeologiya va Buxoro tarixi kafedrası dotsenti,

Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15515652>

Annotatsiya. Ushbu maqola Buxoro vohasida joylashgan Zamonbobo yodgorligi (qabr va manzilgoh)da olib borilgan arxeologik tadqiqotlar asosida bronza davrida shakllangan Zamonbobo madaniyatining voha ijtimoiy-iqtisodiy hayotidagi o'rnini yoritadi. Maqolada dastlab Erta bronza davrida Buxoro vohasining geografik va ekologik sharoitlari hamda ular Zamonbobo madaniyatining vujudga kelishiga qanday zamin yaratgani tahlil qilinadi. Shuningdek, bu madaniyatning Zarafshon daryosining quyi oqimlarida dehqonchilik va chorvachilikka asoslangan ilk xo'jalik tizimining shakllanishidagi roli ko'rib chiqiladi. Aholi harakati, metallurgiya rivoji hamda arxeologik topilmalarga asoslanib, voha aholisi va Markaziy Osiyoning boshqa hududlari o'rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy aloqalar tahlil qilinadi. Zamonbobo madaniyatining shakllanishida Kaltaminor hamda Andronovo-Tozabog'yob madaniyatlarining ta'siri alohida ko'rsatib o'tiladi. Maqola yakunida esa Zamonbobodan topilgan mehnat qurollari, taqinchoqlar, asbob-uskuna va boshqa buyumlar orqali Zarafshon quyi oqimidagi moddiy madaniyat taraqqiyoti yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: Zamonbobo, bronza davri, davrlashtirish, Zarafshon daryosi, qabriston va boshqalar.

ПРОБЛЕМЫ ДАТИРОВКИ И ИЗУЧЕНИЯ ПОСЕЛЕНИЯ ЗАМАН-БАБА

Аннотация. Настоящая статья посвящена исследованию роли заманбабинской культуры в социально-экономической жизни Бухарского оазиса в эпоху бронзы на основе археологических раскопок на памятнике Заман-баба, включающем как поселение, так и могильник. Вначале рассматриваются географические и экологические условия Бухарского оазиса в раннем бронзовом веке и их влияние на формирование заманбабинской культуры. Далее анализируется роль этой культуры в становлении ранней системы хозяйства, основанной на земледелии и скотоводстве в нижнем течении Зеравшана. На основе данных о миграциях населения, развитии металлургии и археологических находках рассматриваются социально-экономические связи населения оазиса с другими регионами Центральной Азии. Отдельное внимание уделено влиянию культур Калтаминор и Андронов-Тозабагьяб на формирование заманбабинской культуры. В заключение, на основании найденных в Заман-баба орудий труда, украшений, утвари и других предметов раскрывается развитие материальной культуры в нижнем течении Зеравшана.

Ключевые слова: Заман-баба, бронзовый век, датировка, река Зеравшан, могильник, материальная культура.

THE CHRONOLOGICAL CLASSIFICATION AND STUDY OF THE ZAMANBABA SETTLEMENT

Abstract. This article examines the role of the Zamanbaba culture in the socio-economic life of the Bukhara oasis during the Bronze Age, based on archaeological research conducted at the Zamonbaba site, which includes both a cemetery and a settlement. The study begins with an

analysis of the geographical and ecological conditions of the Bukhara oasis during the Early Bronze Age and how these factors contributed to the emergence of the Zamonbaba culture. It also explores the role of this culture in the formation of early farming and herding economies in the lower reaches of the Zerafshan River. Using evidence from population movements, advances in metallurgy, and archaeological finds, the article discusses the socio-economic interactions between the population of the oasis and other regions of Central Asia. The influence of the Kaltaminor and Andronovo-Tozabagyab cultures on the formation of the Zamanbaba culture is also emphasized. Finally, the article sheds light on the development of material culture in the lower Zerafshan basin through analysis of tools, ornaments, utensils, and other objects found at the Zamanbaba site.

Keywords: Zamonbaba, Bronze Age, chronology, Zerafshan River, cemetery, material culture.

Kirish. Miloddan avvalgi VI ming yillikda Markaziy Osiyoning janubida qadimgi dehqonchilik bilan shug'ullangan qabilalarning shakllanish jarayoni boshlanadi. Miloddan avvalgi VI–IV ming yilliklar davomida ularning yashash hududi Turkmanistonning janubi-g'arbidagi Sumbar vodiysidan to Tojikistonning shimoli-g'arbiy qismidagi Zarafshon daryosining o'rta oqimigacha bo'lgan hududni qamrab olgan [Isakov, 1991; Masson, 1971, 1981; Sarianidi, 1990; Xlopin, 1997]. Miloddan avvalgi III ming yillikka kelib, dehqonchilik oazislarining madaniy ta'siri Markaziy Osiyoning shimoliyroq hududlariga – ya'ni, shartli ravishda “dasht bronzasi” qabilalari istiqomat qilgan mintaqalarga ham yoyildi.

Natija va muhokama. Markaziy Osiyoning shimoli va janubi o'rtasidagi madaniy aloqalarning eng qadimgi dalillari Zamonbobo madaniyatiga oid yodgorliklar (ikki manzilgoh va qabriston)da olib borilgan qazilmalar vaqtida aniqlangan bo'lib, bu madaniyat areali O'zbekistonning janubi-sharqida, Zarafshon daryosining quyi oqimini qamrab olgan [G'ulomov, Islomov, Asqarov, 1966. B. 118–170]. Gap g'ildirakda yasalgan va tashqaridan keltirilgan ikki sopol idish bo'laklari; xochsimon shakldagi tosh boncuklar; misdan yasalgan oynalar; uchida qoshiqchasimon va tomchisimon qalinlashuvga ega metall tayoqchalar; tosh va terrakotadan yasalgan «muqaddas bosh kiyimlar», shuningdek, terrakotadan tayyorlangan haykalchalar haqida bormoqda.

Qator tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, yuqorida tilga olingan artefaktlar Janubiy Turkmanistonning bronza davriga oid dehqonchilik manzilgohlarida (Namazgoh IV davri oxiri — Namazgoh V davri boshlari) hamda Eronning shimoli-sharqiy qismidagi yodgorliklarda topilgan buyumlar bilan o'xshashlikka ega. Ushbu nuqtai nazarni qo'llab-quvvatlovchilar Zamonbobo qabristonining 27-raqamli qabridagi g'ildirakda yasalgan va bo'yalgan sopol idishning pastki qismi ham import mahsuloti bo'lib, u Zarafshon daryosining quyi oqimiga Anov madaniy arealidan keltirilganligini ta'kidlashadi. Bu idish Namazgoh IV davri oxirida tayyorlangan. Mazkur fikrni birinchi bo'lib V.M.Masson ilgari surgan va u hozirgacha inkor etilmagan.

Umuman olganda, nomi zikr etilgan arxeologlar Janubiy Turkmaniston va Shimoliy Eron bronza davri madaniyatlarining mutlaq xronologiyasiga asoslanib, Zamonbobo madaniyatini miloddan avvalgi III ming yillik oxiri — II ming yillik boshlariga tegishli deb sanaydilar. Biroq bu yodgorlikka nisbatan yanada kengroq sana doirasi ham taklif etilgan: miloddan avvalgi III ming yillik oxiri — II ming yillikning birinchi yarmi [Mandelshtam, 1972. B. 8].

Zamonbobo madaniyatining xronologiyasiga oid yana bir qarash ham mavjud.

Zamonbobo qabristonida qazishmalar olib borgan mualliflar yodgorlikdan topilgan keramika kolleksiyasida faqat Namazgoh IV va Namazgoh V davrlariga oid idishlar emas, balki erta Namazgoh VI davriga mansub sopol buyumlar ham mavjud deb hisoblashgan. Shu asosda, ular o'sha vaqtda allaqachon eskirgan Anav madaniyati taraqqiyotining xronologik sxemasiga tayanib [Masson, 1956. B. 326], Zamonbobo qabristonini miloddan avvalgi II ming yillikning birinchi yarmi bilan uyg'unlashtirishgan [G'ulomov, Islomov, Asqarov, 1966. B. 163–166].

Mazkur qarashni batafsilroq yoritgan A.A. Asqarov yodgorlikdagi ayrim keramika shakllarining Sapolli madaniyatining kech bosqichlariga oid idishlarga o'xshashligini qayd etib, Zamonbobo qabristonini miloddan avvalgi II ming yillikning ikkinchi choragiga taalluqli deb sanashni taklif qilgan [Asqarov, 1981]. V.I. Sarianidi esa yanada keskinroq pozitsiyani egallagan. Uning fikricha, qabrlardan topilgan ba'zi artefaktlar — masalan, xochsimon tosh boncuklar, qoshiqchali uchli kosmetik tayoqchalar, «oziqlantirgich» shaklidagi keramika buyumlari — Shimoliy Afg'onistondagi, miloddan avvalgi II va I ming yilliklar chegarasiga oid manzilgohlar yaqinidagi qabristonlarda uchraydigan buyumlar bilan o'xshash. Shu bois, Sarianidiga ko'ra, Zamonbobo qabristoni aynan shu davrga tegishli bo'lishi kerak [Sarianidi, 1979].

Zamonbobo qabristonining sana jihatdan “yosharishini” qo'llab-quvvatlagan boshqa tadqiqotchilar ham bo'lgan. Masalan, I.N.Xlopin bu yodgorlikni miloddan avvalgi II ming yillikning o'rtalariga, L.T.Pyankova esa uning oxirgi choragiga oid deb hisoblagan [Xlopin, 1983. B. 70; Pyankova, 1989. B. 61].

Miloddan avvalgi III ming yillik oxirlarida Zarafshon daryosining quyi oqimlaridagi suv miqdori keskin kamaydi [1], natijada Buxoro vohasida suv tanqisligi yuzaga keldi. Shu sababli, miloddan avvalgi III ming yillik o'rtalarida mintaqaning qurg'oqchil hududlarida yashovchi aholi asosan chorvachilik bilan shug'ullandi, daryo bo'yida yashovchilar esa limon sug'orish tizimiga tayangan holda dehqonchilik bilan band bo'lishdi [2]. Zarafshonning quyi oqimidagi aholining oziq-ovqat manbalariga ovchilik va baliq ovlash ham qo'shimcha, ikkilamchi darajada xizmat qilgan [3].

Zamonbobo ayniqsa, Buxoro bronza davridagi ijtimoiy va iqtisodiy aloqalarni eng yaxshi aks ettiruvchi arxeologik yodgorlik sifatida keng tanilgan. U Buxoro viloyatining Qorako'l tumani markazidan taxminan 15 km shimoli-g'arbda, Zamonbobo ko'li atroflarida joylashgan bo'lib, qabriston va manzilgohdan iborat.

Miloddan avvalgi III ming yillik oxiriga kelib, Zarafshon daryosining quyi oqimlaridagi suv miqdori keskin kamaydi [1] va Buxoro vohasida suv tanqisligi yuzaga keldi. Natijada, miloddan avvalgi III ming yillikning o'rtalarida mintaqaning qurg'oqchil hududlarida yashovchi aholi chorvachilik bilan shug'ullana boshladi, daryo bo'yida yashovchi aholi esa limon sug'orish tizimiga asoslangan dehqonchilik bilan band bo'ldi [2]. Zarafshonning quyi oqimlaridagi aholi uchun ovchilik va baliq ovlash qo'shimcha, ikkilamchi oziq-ovqat manbaiga aylangan [3].

Ushbu madaniyat miloddan avvalgi III ming yillikning oxiri – II ming yillikning boshlarida Zarafshon daryosining quyi oqimlarida, Buxoro vohasi aholisi asosida janubiy hududlar bilan yuzaga kelgan iqtisodiy aloqalar natijasida shakllangan [5]. Zarafshon quyi oqimidagi qabilalar va boshqa janubiy qabilalar o'rtasidagi o'zaro madaniy va iqtisodiy munosabatlar natijada chorvachilik va dehqonchilikka asoslangan Zamonbobo madaniyatining paydo bo'lishiga olib kelgan [6].

Zamonbobo qabristoni mazkur madaniyatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida boshqa xalqlarning ham o'rnini aks ettiruvchi faktlarni taqdim etadi. Bu yerdan 46 ta qabrtosh topilgan

[7]. Jasadlar embrion holatiga o'xshash tarzda, qo'l va oyoqlari bukilgan holda dafn etilgan. Ba'zi manbalarga ko'ra, erkaklar o'ng tomoniga, ayollar esa chap tomoniga yotqizilgan [8]. Bosh qismi odatda sharq tomonga, ba'zida shimoli-g'arb tomonga qaragan holda joylashtirilgan. Odatda har bir qabrda bitta kishi dafn etilgan bo'lsa-da, ikki jasadli qabristonlar ham uchraydi. Har bir qabrtoshda, bosh qismiga yaqin joyda bitta yoki ikkita idish qo'yilgan bo'ladi [9].

Xulosa. Zamonbobo manzilgohi Buxoro vohasining bronza davri madaniyati va ijtimoiy-iqtisodiy hayotini yorituvchi muhim arxeologik yodgorliklardan biri hisoblanadi. Tadqiqotlar natijasida, bu yodgorlik miloddan avvalgi III ming yillik oxiri – II ming yillik boshlariga oid deb hisoblanadi. Suv tanqisligi tufayli vohada yashovchi aholining hayoti va xo'jalik faoliyati muhim o'zgarishlarga uchragan: qurg'oqchil hududlarda chorvachilik, daryo bo'ylarida esa limon sug'orish tizimiga asoslangan dehqonchilik ustuvor yo'nalishga aylangan. Ovchilik va baliq ovlash esa qo'shimcha oziq-ovqat manbasi sifatida xizmat qilgan.

Zamonbobo madaniyatining shakllanishi Zarafshon quyi oqimidagi qabilalar bilan janubiy hududlar o'rtasidagi madaniy va iqtisodiy aloqalar natijasi bo'lib, bu yerda topilgan qabrtoshlar va dafn marosimlari o'z davrining diniy, ijtimoiy va madaniy qarashlari haqida muhim ma'lumotlar beradi. Qabristonda topilgan 46 ta qabrtoshda jasadlar embrion holatiga o'xshash tarzda, belgilangan yo'nalishda dafn etilgan bo'lib, dafn marosimida idishlar qo'yilishi marhumlarga nisbatan diniy e'tiqod va marosimlarning mavjudligini ko'rsatadi.

REFERENCES

1. Аскарлов А. К передатировке культуры Заманбаба // Культура и искусство древнего Хорезма. Москва, 1981.
2. Виноградов А. В., Итина М. А., Яблонский Л. Т. Древнейшее население низовий Амударьи: археолого-палеоантропологическое исследование // *Труды Хорезмской археолого-этнографической экспедиции*. – М.: Наука, 1986. – Т. 15. – 256 с.
3. Кузьмина Е. Е. Могильник Заман-Баба // *Советская этнография*. – 1958. – № 2. – С. 142–146.
4. Алёшкин В. А. Датировка могильника Заманбаба (по материалам терракот Центральной Азии эпохи энеолита и бронзового века) // *Цивилизации и культуры Центральной Азии в единстве и многообразии: Материалы международной конференции*. Самарканд, 7–8 сентября 2009 г. Самарканд; Ташкент, 2010. С. 80–89.
5. Гулямов Я. Г., Исламов У., Аскарлов А. Первобытная культура и возникновение орошаемого земледелия в низовьях Зарафшана. Ташкент, 1966 (Труды Махандарьин ского отряда Узбекистанской археологической экспедиции АН Узбекской ССР. Кн. 1).
6. **Массон В. М.** Культура Заман-Баба // *Средняя Азия в эпоху камня и бронзы*. – М.; Л.: Наука, 1966. – С. 217–232.
7. Сарианиди В. И. К вопросу о культуре Заманбаба // *Этнография и археология Средней Азии*. – М.: Наука, 1979. – С. 85–97.
8. Ochilov, A. T. (2023). IN SEARCH OF THE MATERIAL CULTURE OF BUKHARA OASIS. *TARIXIY TADQIQOTLAR*, 1(2), 108-120.
9. Ochilov, A. T. (2021). The Role of Zamanbaba Culture in The Social and Economic History of Bukhara Oasis During Bronze Age. *Central Asian Journal of Social Sciences and History*, 2(4), 42-47.